

חידת הקיסרים היפניים: איך שרדה השושלת העתיקה ביותר בעולם?

מאת פרופ' בן-עמי שילוני

שושלת חזקה של קיסרים חלשים

לפני מאה שנה היו קיימים קיסרים במדינות שונות, ובהן גרמניה, רוסיה (המילה צאר באה מן המילה קיסר) וסין. כיום נותר רק קיסר אחד בעולם, הקיסר היפני. הוא נושא את התואר קיסר (ביפנית Tenna, באנגלית Emperor) אף על פי שמאז 1945 יפן איננה נקראת עוד קיסרות וכבר איננה אימפריה. לשושלת היפנית אין שם, כי היא השושלת היחידה שקיימת בזיכרון ההיסטורי של היפנים והיא לא התחלפה לפחות מאז המאה השישית לספירה. לפיכך לקיסר היפני אין שם משפחה. מבחינה רשמית, המדינה והשושלת נוסדו בשנת 660 לפני הספירה על ידי הקיסר הראשון ג'ימו. הקיסר הנוכחי, אקיהיטו, הוא הקיסר ה-125 ברשימה. אך אין הוכחה שהמדינה היפנית והשושלת שלה הן אמנם עתיקות כל כך. ארבעה-עשר הקיסרים הראשונים ברשימה הם קרוב לוודאי דמויות מיתולוגיות. יתר על כן, על סמך הממצאים הארכאולוגיים והעדויות הסיניות, ממלכת יפן והשושלת שלה נוסדו בין המאה השלישית למאה השישית לספירה. כך או אחרת, שושלת הקיסרים היפניים היא שושלת המלוכה העתיקה ביותר כיום בעולם. את התואר "קיסר" אימצו מלכי יפן בראשית המאה השביעית לספירה, כדי להדגיש את אי-

כפיפותה של יפן לסיין, שבראשה עמד קיסר. הסינים קראו לקיסרי יפן מלכים כי לא הכירו בקיומו של קיסר אחר מלבד שלהם.

בניגוד למלכים ולקיסרים בארצות אחרות, הקיסרים היפניים היו במשך רוב קיומה של השושלת שליטים סמליים. הם לא ניהלו מלחמות, לא יזמו מדיניות, לא שפטו, לא חוקקו חוקים ולא ניהלו את המדינה. את הפונקציות הללו מילאו אחרים, כמו קרובי משפחה של הקיסר, קיסרים לשעבר, אצילים ומפקדי צבא (שוגונים), ששלטו בשמו של הקיסר. הקיסר מינה את כל בעלי התפקידים הבכירים והעניק להם תארים, אך הוא לא הפעיל את סמכויות השלטון שהיו תאורטית שייכות לו. המינויים שלו נעשו על סמך "עצותיהם" של השליטים בפועל. ניסיונו של הקיסר גוֹדַאיגוֹ במאה הארבע-עשרה לשלוט במדינה, על פי הדגם של קיסרי סין, הביא להדחתו, לפיצול זמני של המשפחה הקיסרית ולמלחמת אחים, שנמשכה 56 שנים והסתיימה בניצחונן של השוגון.

התופעה של מלכים חלשים המופעלים על ידי קרוביהם, שריהם או יועציהם, הייתה קיימת במדינות שונות בעולם, אך באלה זה היה מצב זמני, שהסתיים עם הופעת שליט חזק, שהחזיר את הכוח לידי, או עם מורד, שתפס את השלטון והקים שושלת חדשה משלו. ביפן התופעה של קיסרים סמליים הייתה

הקיסר אקיהיטו ואשתו הקיסרית מיצ'יקו

ולהקים שושלת קיסרית משלהם. הם אף לא ניסו להצטרף למשפחה הקיסרית באמצעות נישואין או אימוץ וכיבדו את הכלל שרק צאצא ביולוגי של קיסר בקו הגברי יכול לכהן בתפקיד זה.

ההסברים המקובלים: אלוהות וכדאיות

איך אפשר להסביר את שרידותה ארוכת השנים של השושלת הקיסרית? ההסבר המקובל מייחס את התופעה למעמדם האלוהי של הקיסרים. על פי המיתולוגיה היפנית, אלת השמש אַמַטֶראסו אומיקאמי שלחה את הנכד שלה, ניניגי, למשול בארץ. נינו של ניניגי, שקיבל מאוחר יותר את השם הקיסר ג'ימו, כבש את מרכז יפן, הקים את הממלכה היפנית והיה לקיסר הראשון שלה. מוצא אלוהי זה הפך את הקיסרים לאלים בדמות אדם והעניק לשושלת

המצב הנורמלי. אף על פי שהקיסרים היפניים היו חלשים כיחידים, השושלת שלהם הייתה איתנה וקדושה כל כך, שאיש לא העז להפילה או להחליפה. במאה השש־עשרה הייתה משפחת הקיסר כה ענייה, שלא היה לה כסף לערוך טקסי הכתרה וקבורה, ואחד הקיסרים, גו־נארה, אף נאלץ למכור קליגרפיות שלו כדי להתפרנס. אך גם במצב הקשה הזה איש מן המצביאים הלוחמים לא ניצל את ההזדמנות כדי להדיח את המשפחה הקיסרית ולתפוס את מקומה. בסוף המאה השש־עשרה הצליח המצביא טויוטוּמי הידיוּשי להשתלט על כל יפן, ובראשית המאה השבע־עשרה עלה בידי המצביא טוקוגאווה אֵיֶיאֶסו לרשת אותו ולהקים שושלת של שוגונים, ששלטה עד אמצע המאה התשע־עשרה. הידיוּשי ואייאסו היו שליטים חזקים, אך הם העדיפו לקבל את מינוייהם מן הקיסר ולמשול בשמו מאשר להחליף אותו

השמינית הייתה משפחת סגָה בעלת ההשפעה הרבה בחצר הקיסר, ובניה איישו את המשרות החשובות. מן המאה התשיעית כיהנו בני משפחת פוג'וואָרְה במשרות הללו, ובנותיה התחתנו עם בני משפחת הקיסר. במאה האחת-עשרה עבר השלטון המעשי לידי הלוחמים, הסמוראים, אך בני משפחת פוג'ווארְה המשיכו לכהן במשרות הממלכתיות, שהפכו לחסרות תוכן, עד המאה התשע-עשרה, ובנותיה המשיכו להתחתן עם בני המשפחה הקיסרית עד המאה העשרים.

אך כאן נשאלת השאלה: אם היה עדיף לשליטים בפועל להסתפק בכוח ולוותר על הכבוד, מדוע במקומות אחרים בעולם, מי שצבר כוח רצה גם את הכבוד? לקיסרי יפן לא היה כוח פוליטי, אך משרתם הייתה המכובדת ביותר. כל היפנים היו נתינים של הקיסר, ורשמית כפופים לו. מדוע השליטים המעשיים של יפן, שבידיהם היה הכוח הצבאי, הפוליטי והכלכלי, לא תפסו גם את הכס הקיסרי? מדוע הקיסרים, שבידיהם הייתה היוקרה, לא תמדו את הכוח? ההפרדה שהתקיימה ביפן, בתחומים שונים, בין מחזיקי הכוח לבין מחזיקי הכבוד היא תופעה חריגה במפה העולמית.

עצמאות ולאומיות

סיבה אחרת לשרידותה רבת-השנים של השושלת הקיסרית הייתה העצמאות הרצופה של יפן. בניגוד לרוב המדינות האחרות, עד שנת 1945 לא נכבשה יפן על ידי מדינה אחרת. הדבר נבע מכך שיפן שוכנת על איים המרוחקים מן היבשת ומכך ששכנותיה קוֹרְאָה וסין לא היו מעצמות ימיות ולא התעניינו בכיבוש שטחים מעבר לים. הניסיון של המונגולים, שכבשו את סין במאה השלוש-עשרה, להשתלט גם על יפן נכשל בשל לחימת הגבורה של הסמוראים היפניים ובשל תנאי מזג אוויר גרועים. סופת הטייפון שהרסה את הצי המונגולי קיבלה את הכינוי "קָאָמִי־קָאָזְה" (רוח האלים). אילו הצליחו הקוֹרְאָנִים, הסינים,

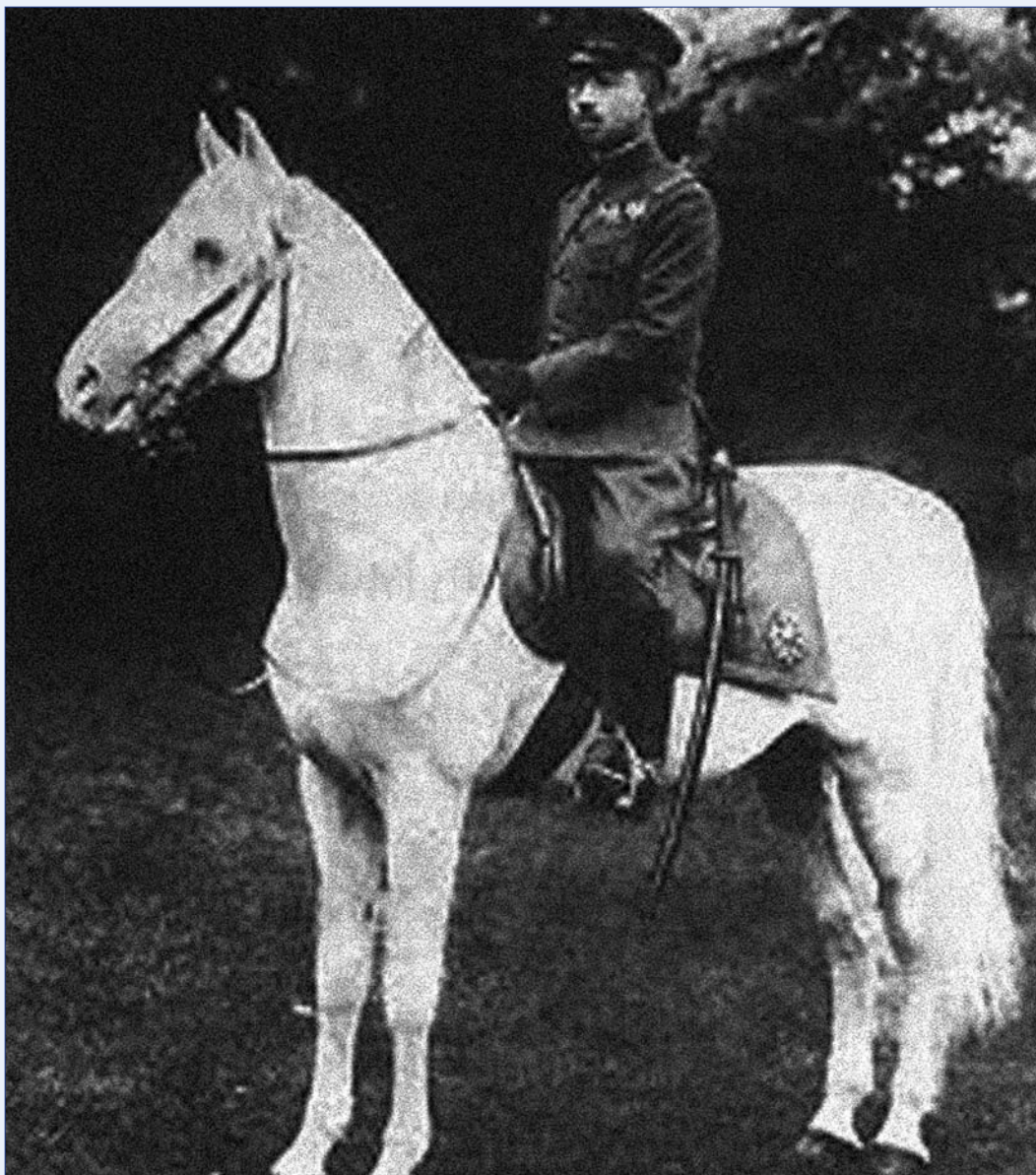
קדושה וחסיונות מסוימת מפני פגיעה וחילופין. עד היום קיסרי יפן מקיימים פולחנים לאלת השמש ולאלים אחרים, שרק להם, בתור צאצאי האלים, מותר לקיים. העיסוק המרובה בטקסים הדתיים רומם את הקיסרים ומנע מהם "להתלכלך" בענייני חולין, כמו ניהול ושלטון.

התופעה של מלכים אלוהיים או קדושים התקיימה בארצות שונות בעולם. הפרעונים המצריים נחשבו לאלים ונערכו להם פולחנים. מלכי אנגליה וצרפת בימי הביניים ריפאו חולים באמצעות "המגע המלכותי" שלהם. למרות זאת השושלות של המלכים הללו התחלפו וקדושתן לא העניקה להן חסיונות מלאה. לעומת זאת, קיסרי יפן לא נחשבו ממש לאלים. הם אמנם נקראו "קָאָמִי" (אל), אך למילה הזאת, על כתיביה השונים, היו משמעויות רבות. לאלו השנינו היו מקדשים, אך לקיסרים לא היו מקדשים בחייהם ולא נערך להם פולחן דתי. לקיסרים מתים מסוימים היו מקדשים, אך גם לאנשים מתים אחרים היו מקדשים, כי בדת השנינו אדם לאחר מותו הופך לאל. בניגוד לאלים, קיסרי יפן לא חוללו נסים, לא ניבאו את העתיד ולא ריפאו חולים. קרוב למחצית מהם התפטרו ממלכותם, דבר שאלים אינם אמורים לעשות. יותר מהיותם אלים היו הקיסרים היפניים כוהנים עליונים של דת השנינו, מתווכים בין האלים לבני האדם. הם התפללו לאלים למען העם, אך הם עצמם לא היו מושא של תפילות.

הסבר נוסף לשרידותה הארוכה של השושלת אומר שלשליטים המעשיים היה כדאי ונוח יותר לשלוט בשמו של הקיסר מאשר לתפוס את מקומו. אילו היה לקיסרי יפן כוח ממשי, כמו שהיה לקיסרי סין או למלכי אירופה, הרי מי שרצה לשלוט במדינה היה צריך לבוא במקומם. מאחר שביפן הקיסרים לא שלטו, המעמד שלהם קרץ פחות. לפיכך העדיפו בעלי הכוח לשלוט באמצעות הקיסר ולא במקומו. המאבקים הגדולים ביפן לא היו על כס הקיסר אלא על הזכות ליעץ לו. תחילה התחרו על כך משפחות האצולה. מסוף המאה השישית עד סוף המאה

לא התפצלה. היוצא מן הכלל היחיד חל בין השנים 1336 ו-1392, כאשר בעקבות ניסיונו של הקיסר ג'ו-דאיגו לשלוט במדינה התפלגה השושלת לשני ענפים מתחרים. לבד מתקופה זאת של 56 שנה תמיד היה ביפן קיסר אחד, שכולם הכירו בו. באופן זה שימש הקיסר גורם מאחד ממדרגה ראשונה. על אף מלחמות

המונגולים, הפורטוגזים או הספרדים לכבוש את יפן, סביר להניח שהיו מחליפים את השושלת, כפי שהדבר נעשה במקומות אחרים. השושלת הבלתי מתחלפת והעצמאות המתמשכת הזינו זו את זו והפכו שתיהן למקור לגאווה לאומית. השושלת הקיסרית לא רק שלא התחלפה, אלא שכמעט

הקיסר הירוהיטו כמפקד עליון של הצבא והצי בזמן מלחמת העולם השנייה

לזה שאחריו. אך איש אינו יכול לראות אותם או לנוגו בהם, כולל הקיסר, כי הם סגורים בקופסאות מרובות שאסור לפתוח אותן.

מוסד הקיסרות טיפח שמרנות, אך גם טיפח חידוש. קליטת התרבות הסינית בין המאות השישית והתשיעית נעשתה באמצעותה ובתמיכתה של חצר הקיסר. אף שהקיסרים היו ונשארו הכוהנים העליונים של דת השינטו, הם עודדו את קליטת הדת הבודהיסטית והיו בעצמם בודהיסטים אדוקים ופטרונים של הדת החדשה. הם הזמינו מורים מסין כדי שילמדו את המשפחה הקיסרית את השפה הסינית ואת כתב הסימניות המסובך שלה. הם עודדו את קליטת הפילוסופיה הקונפוציאנית של סין, את האמנות והאדריכלות הסיניות, את הלבוש הסיני, את תוארי האצולה של סין ואת צורתו הרשמית של מבנה הממשל הסיני. מאחר שאימוץ התרבות הסינית לא בא בעקבות כיבוש סיני, הוא לא היה כרוך בויתור על המסורת היפנית. כך יכלו הקיסרים להיות ברזמנית כוהנים עליונים של השינטו ופטרונים של הדת הבודהיסטית, לשלב אוצר מילים סיני בשפה היפנית, ולהתהדר בתוארי ממשל סיניים, שהודבקו למוסדות היפניים.

לאחר הרסטורציה של מייג'י ב-1868, כאשר המנהיגים החדשים של יפן ביקשו לאמץ את התרבות המערבית ולהפוך את יפן למדינה מודרנית, עשירה וחזקה, הם השתמשו לצורך זה בקיסר. ביטול המשטר הפאודלי, חיסול המבנה המעמדי, אימוץ הארגון והחינוך המערביים, הקמת תעשייה וצבא נוסח המערב, חיבור חוקה מודרנית וכינון פרלמנט – נעשו כולם באמצעות צווים של הקיסר מייג'י. הקיסר לא יזם את השינויים הללו, אך הוא פעל כפי שיעצו לו שריו, הזדהה עם הרפורמות והעניק להן לגיטימציה וקדושה. כדי לשכנע את הציבור לנטוש את הצמחונות ולעבור לאכילת בשר התבקש הקיסר לאכול אומצת בקר בפומבי. כדי שהיפנים יעברו ללבוש מערבי, הוא הולבש בבגדי מלכות מערביים. העם קיבל את הרפורמות, משום שהן הוכרזו על ידי הקיסר הקדוש

◀ הפנים שהתחוללו בה בין המאה השתים-עשרה למאה השש-עשרה לא התפרקה יפן לממלכות נפרדות, כפי שקרה בסין ובמקומות אחרים בעולם. אף על פי שהקיסרים עצמם לא יזמו זאת, המוסד שלהם שמר על המשכיותה ויציבותה של המדינה. לאחר שמעצמות המערב הקולוניאליות פרצו את שעריהן של סין ויפן באמצע המאה התשע-עשרה, הפך הקיסר היפני למוקד הלאומיות המודרנית. הנאמנות לקיסר השתלבה עם הנאמנות למדינה. בשם הנאמנות הזאת חוללו הסמוראים ממחוזות הדרום ב-1868 את ה"רסטורציה של מייג'י", שבה הם החזירו לכאורה את השלטון לקיסר, ביטלו את מוסד השוגון, פירקו את המבנה הפאודלי והפכו את יפן למדינה מודרנית וריכוזית. דבר כזה לא התרחש בסין, שם השושלת הייתה זרה (מנצ'ורית), הקיסר היה השליט, והוא זוהה עם המשטר היפני סימל לא רק את הלאומיות המתגוננת אלא גם את הלאומיות התוקפת. מלחמותיה של יפן בשנים 1894–1945 נגד סין הקיסרית, רוסיה הצארית, גרמניה הקיסרית, סין הרפובליקאית, ארצות הברית ובריטניה נעשו כולן בשם הקיסר. זעקת הקרב של החיילים היפניים הייתה: "טָנוּ הַיֵּקָה בְּנָאִי!" (יחי הקיסר לעולמי עד).

שילוב של שמרנות וחידוש

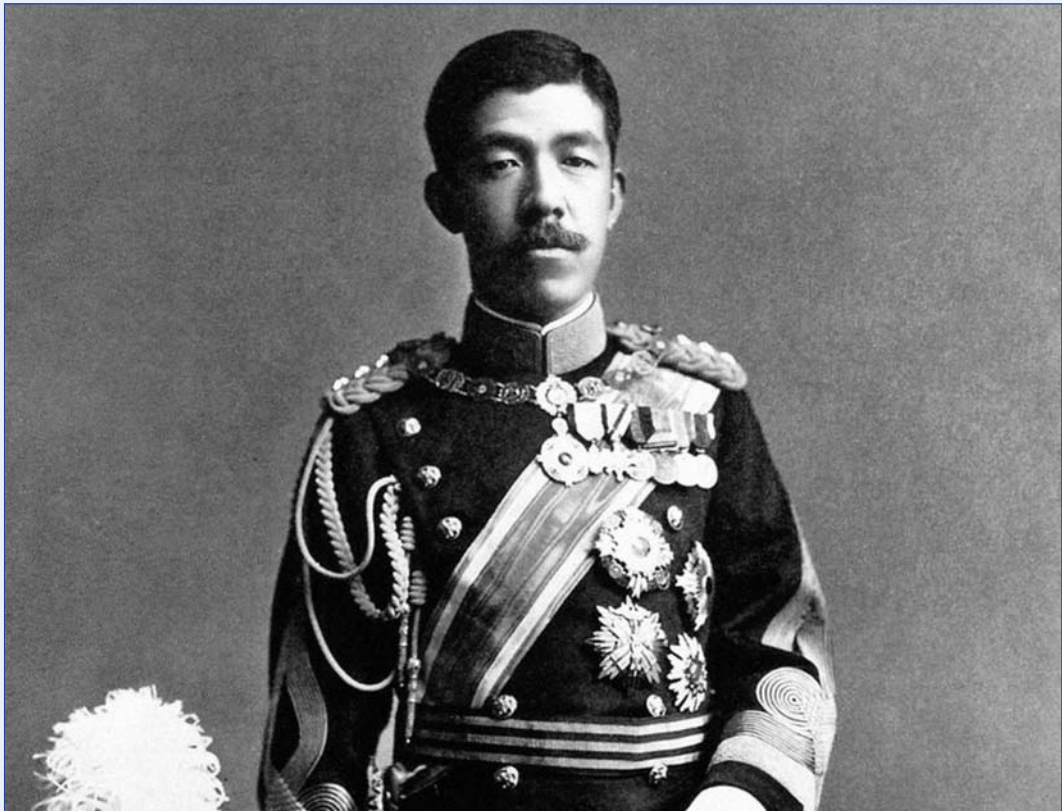
המשכיות השושלת הקיסרית חיזקה את השמרנות היפנית. חצר הקיסר שימרה טקסים, תפילות, חפצים, בגדים, מנהגים וביטויי לשון עתיקים. אחד הטקסים העתיקים, המתקיים עד היום, הוא טקס ההכתרה הנקרא דַאיג'וֹסַאי. בטקס מסתורי זה, הנערך בלילה בעונת הסתיו, מבקר הקיסר החדש בשני ביתנים זהים, שנבנו במיוחד לטקס, שבהם הוא מתייחד עם אלת השמש ועם אלים אחרים וסועד אתם אורז מבושל. החפצים הקדושים של הקיסר הם שלושת סמלי המלכות: הראי הקדוש, החרב הקדושה והאבנים היקרות הקדושות. חפצים אלה שמורים במקדשים שונים ומועברים באופן סמלי מקיסר אחד

הקיסר מייג'י בבגדי מלוכה מערביים

יכולים לבצע את המודרניזציה המהירה מבלי לעורר התנגדות וליצור אנרכייה. מוסד הקיסר גילה גמישות ביכולתו להתאים את עצמו לנסיבות המשתנות. הכיבוש היחיד שיפן ידעה, זה של ◀

ומטרתן הייתה לחזק את יפן ולא להתבטל בפני המערב. לכן, בניגוד למה שקרה בארצות אחרות, התבצעו הרפורמות ביפן כמעט ללא שפיכות דמים. אלמלא מוסד הקיסר ספק אם היו השליטים החדשים

הקיסר טאישו, בנו של הקיסר מייג'י

והתבוסה. לפיכך סבר כי באמצעות הקיסר יהיה ניתן לנהל כיבוש נוח ולהנהיג את הרפורמות הגדולות. הוא צדק בהנחותיו. הירוהיטו, כמו הקיסרים שקדמו לו, פעל כפי שהשליטים בפועל יעצו לו לעשות. הודות לשיתוף הפעולה ההדוק בין מק־ארתור לקיסר התנהל הכיבוש על מי מנוחות, והשושלת הקיסרית ניצלה.

שיתוף הפעולה של הירוהיטו העניק לגיטימציה לרפורמות הגדולות שלאחר המלחמה. הקיסר הכריז שאינו אל ושמעולם לא היה אל, והוא הגיש לאישור הפרלמנט את החוקה החדשה, שנכתבה על ידי מטהו של מק־ארתור. בחוקה הזאת הורד הקיסר מן המעמד של ראש המדינה ומפקד הצבא והצי למעמד של סמל המדינה ואחדותו של העם היפני. תמיכתו של הקיסר בחוקה החדשה וברפורמות של הכיבוש

◀ בנות הברית (בעיקר ארצות הברית) בשנים 1945–1952, בדומה לשוגונים של העבר, כיבד את מוסד הקיסרות והשתמש בו. שלטונות הכיבוש לא עצרו את הקיסר, לא העמידו אותו לדין, לא חדרו לארמונו ולא אסרו עליו לקיים את הטקסים הדתיים שלו. הם לא ביטלו את מוסד הקיסרות, לא החליפו את השושלת והשאירו על כיסאו את הקיסר הירוהיטו, שהכריז מלחמה על ארצות הברית ובריטניה ועמד בראש יפן בזמן המלחמה. יפן היא המדינה היחידה בעולם בתקופה המודרנית שבה שרד המלך את התבוסה של מדינתו. המפקד העליון של בנות הברית ביפן, הגנרל דוגלס מק־ארתור, הבין כי להירוהיטו היה מעמד סמלי בלבד בהחלטה לצאת למלחמה ובדרך ניהולה. יתר על כן, הוא נוכח לדעת כי היפנים ממשיכים לאהוד את הקיסר למרות ההרס

לנוסף בחרב, הם נופפו במכחול. רובם היו משוררים וכתבו טְנָקָה, שירים בני 31 הברות. כתיבת שירים לא הייתה אצלם תחביב אלא עיסוק מרכזי. הקיסרים יזמו אנתולוגיות של שירה והשתתפו בעצמם בבחירת השירים. הקיסר מייג'י כתב עד מותו בגיל 60 למעלה מ־93,000 שירי טנקה, שפורסמו מהם רק כ־9,000. הוא ייסד את תחרויות השירה, המתקיימות עד ימינו בראשית השנה בארמון הקיסר, בכל פעם על נושא אחר. רבבות שירים נשלחים לתחרויות הללו. השירים המוצלחים ביותר ואלה שנתרמו על ידי הקיסר ואנשי משפחתו מוקראים בפי מדקלמים מסורתיים. יפן היא המדינה היחידה בעולם המקיימת תחרויות שירה ממלכתיות. הקיסרים הצטיינו גם בקליגרפיה ובנגינה. הקיסר הנוכחי אקיהיטו מנגן בצ'לו, אשתו מיצ'יקו ובתו, הנסיכה לשעבר נורי, מנגנות בפסנתר, ויורש העצר נְרוהיטו מנגן בוויולה ובכינור.

במאה העשרים התפתח המדע בחצר הקיסר. הירוהיטו עסק בחקר הביולוגיה הימית, וכבר בגיל שבע־עשרה גילה דגיג שנקרא על שמו. בשנת 1928 הוקמה בשבילו מעבדה בארמון, ובה הוא ערך את מחקריו. עד מותו בגיל 88 הוא גילה למעלה ממאה מינים של יצורים ימיים ופרסם חמישה ספרים ושישה מאמרים מדעיים. אחיו הצעיר, הנסיך מיקָסָה, עסק בחקר המזרח התיכון הקדום ולימד את הנושא הזה באוניברסיטה. בנו של הירוהיטו, הקיסר אקיהיטו, עוסק בחקר דגים. הוא פרסם למעלה משלושים מאמרים מדעיים בנושא הזה ונחשב למומחה עולמי לדגי גוֹבִי. שני בניו ממשיכים את המסורת המדעית. יורש העצר נרוהיטו חקר את שיט הנהרות באנגליה, והנסיך אָקִישִׁינוֹ כתב עבודת דוקטור על ביות עופות. התופעה של משפחת מלוכה הכותבת שירים ועוסקת במחקר מדעי היא ייחודית ליפן.

מוסד הקיסרות היפני הוא דוגמה מובהקת של "כוח רך". לעומת בעלי "הכוח הקשה" ביפן, שבאו והלכו, השושלת הקיסרית שרירה וקיימת. הכוח הסמלי והתרבותי שלה הוכיח את עצמו בטווח הרחוק כחזק מן הכוחות הממשיים שהקיפוהו. ■

גררה את תמיכתו של הציבור. הקיסר, שזוהה עד 1945 עם מיליטריזם ושלטון אוטוקרטי, זוהה מאז 1945 עם דמוקרטיה ופציפיזם.

דמויות אם וגיבורי תרבות

שרידותה רבת השנים של השושלת נבעה גם מכך שהקיסרים היו דמויות אם יותר משהיו דמויות אב. הם לא עסקו בפעילויות ה"קשות" וה"גבריות" של לחימה, שליטה, כיבושים, חקיקה, שיפוט או ציד, אלא בפעילויות ה"רכות" וה"נשיות" יותר של ביצוע טקסים, כתיבת שירה ונגינה. המטרה העיקרית שלהם הייתה להוליד צאצאים שימשיכו את השושלת. עד המאה התשע־עשרה היו הקיסרים מסוגרים בארמונם ולא נראו בציבור. הם היו מוקפים בנשים ומאופרים. אף שרוב הקיסרים היו גברים, מלכו ביפן גם שמונה קיסריות, בנות של קיסרים. שתיים מהן מלכו פעמיים, ובכל אחת מהפעמים בשם מלכות אחר, תופעה שלא קרתה אצל קיסרים גברים. מלכותן של הקיסריות לא פגעה בעקרון הקו הגברי של השושלת, כי יורשיהן היו גברים מצאצאי הקיסר בקו הגברי. התופעה של נשים בתפקיד הקיסר, שנתקיימה מדי פעם ביפן, הייתה מנוגדת לעיקרון הקונפוציאני הסיני, שרק גבר יכול לכהן כקיסר. האישה היחידה שמלכה בסין, הקיסרית ווֹ, במאה השביעית, נחשבה לתופעה חריגה וזכתה לתדמית שלילית.

מנהיגי תקופת מייג'י ניסו להפוך את הקיסר לדמות אב. הם עשוהו לשליט עליון ומפקד הצבא והצי, הלבישוהו במדים, הרכיבוהו על סוס והפקידו בידיו את הסמכות להכריז מלחמה ולכרות שלום. הם גם אסרו, בחוקה של 1889, על נשים לכהן בתפקיד קיסר. אך זה היה רק שינוי תדמיתי. למעשה הקיסרים נשארו פסיביים ואישרו את החלטותיהם של שריהם ויועציהם. אחרי 1945 הם חזרו להיות דמויות סמליות, כפי שהיו לפני 1868.

יוקרתה של השושלת באה לה גם מכך שהקיסרים, במקום להיות גיבורי חיל, היו גיבורי תרבות. במקום